

УДК 340.12

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ПРАВОВА АНАЛІТИКА – СУЧАСНИЙ ДИСКУРС

Постановка проблеми. Як відомо, сучасний стан юридичної науки характеризується плюралізмом методологічних підходів для вивчення правової проблематики. Після деідеологізації суспільствознавства, пов'язаної з відмовою від домінування єдиної «правильної» методології – матеріалізму, науковці колишнього Радянського Союзу взяли на озброєння багато нових «некласичних» методів дослідження правової матерії. Серед останніх – аналітична юриспруденція. Однак сьогодні поряд з аналітичною юриспруденцією запитуваним засобом пізнання та перетворення правової дійсності є правова аналітика. У зв'язку з цим вбачається актуальним дослідити ці два методи вдосконалення правової діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що різні аспекти окресленої проблематики досліджувалися у працях науковців різних часів та країн. Зокрема, це такі відомі постаті, як Дж. Остін та Г. Харт, дослідники та прихильники їхньої творчості Ф. Оппенгейм і Д. Холл. Серед дослідників на пострадянському просторі можна назвати В. Ісакова, В. Нагребельного, Н. Оніщенко, В. Оглезньова, Ю. Шемшученка. Водночас комплексно, з урахуванням останньої нормотворчої практики, проблеми правової аналітики у зв'язку з аналітичною юриспруденцією не досліджувалися, що викликало науковий інтерес до її дослідження.

Мета статті. Дослідити праксеологію правової діяльності компетентних суб'єктів шляхом застосування механізмів правової аналітики.

Основні результати дослідження. Слід зазначити, що як і в багатьох випадках, поява аналітичної юриспруденції завдячує філософії, а саме: аналітичній філософії, чий методологічний підхід сповна використали зазначені вище дослідники. Головним методом дослідження аналітичної філософії був визнаний аналіз, який пізніше набув категоріального статусу самостійного метода дослідження і який дав назву цьому філософському напрямку. Його провідною ідеєю стала логічна диференціація соціальної дійсності через пізнання мови як головного його інструмента, а оскільки право – це передусім мова, то зрозуміло, що подібний філософський підхід не могли не використати науковці-юристи.

Зв'язок аналітичної філософії з аналітичною юриспруденцією підтверджує, зокрема, і сам Д. Холл. Він стверджував, що увага до мови права, структури та логіки правових норм, змісту нормативного припису була обумовлена розвитком аналітичної філософії права, яка відразу розумілась як специфічний напрям самої аналітичної філософії, а потім як самостійна галузь знань [1, с. 14–28].

Зі свого боку, аналітична юриспруденція, з'ясовуючи значення слів, тим самим сприяє логічній побудові загальної системи правової теорії. Змістом цієї доктрини є пояснення фундаментальних юридичних понять, а аналіз юридичних термінів відбувається таким чином, щоб продемонструвати їхній логічний взаємозв'язок. У результаті цього створюється адекватна юридична теорія, яка, на думку Г. Харта, важлива не тільки для науки. Вивчення загальноновживаного застосування відповідних термінів демонструє їхню соціальну обумовленість, надаючи реальне розуміння процесів, які відбуваються у суспільстві [2].

Із зазначеного стає зрозумілим, що аналітична юриспруденція безпосередньо стосується позитивного права, оскільки досліджує перш за все писані норми. Тому можна погодитися з думкою В. Оглезньова про те, що інтерес до логічної та лінгвістичної сторони права обумовлений передусім позитивною теорією права [3]. Відповідно до цього предметом аналітичної юриспруденції (яку можна розглядати як складову позитивного права) є логічний аналіз юридичної мови, зрозумілий як засіб побудови, а також тлумачення та вивчення норм права [4, с. 142].

Якщо аналітична юриспруденція вивчає мову права, то правова аналітика досліджує серед інших проблем і проблеми виявлення передумов формування правових понять – матеріальні та ідеальні правовідносини. Використовуючи такий методологічний інструмент, як аналіз соціальних явищ та ситуацій, остання має можливість дослідити структуру реальних правовідносин, відповідність їх змісту правовій формі. Другий напрям, на нашу думку, є особливо важливим для юридичної науки, оскільки за відомою формулою Ф. Енгельса правова форма може як сприяти прогресу суспільних відносин, так і гальмувати їх.

Яскравим прикладом, який підтверджує факт гальмування суспільних відносин, є (і в цьому полягає іронія історії) правові форми соціалістичних виробничих відносин. Як відомо, у Радянському Союзі існувала загальнонародна форма власності, де всі природні ресурси, основні засоби виробництва належали громадянам країни. Але розрив між вкладеною працею кожного у загальний національний продукт та кінцевим результатом у вигляді матеріальної винагороди фактично не дозволив їм відчувати себе господарями як країни, так і власного життя. Господарська система виявилася економічно неефективною і тому СРСР закономірно програв змагання з капіталістичним Заходом, де форма власності була приватною. Правильність цього висновку також підтверджує сьогодення практика діяльності Китаю в економічній сфері, де завдяки відомим реформам, започаткованим Ден Сяопіном, Китай за багатьма параметрами просунувся на перші позиції в світі.

Водночас господарська практика України, особливо в перші роки незалежності, продемонструвала негативні зразки правового регулювання суспільних відносин, передусім, знову ж таки, у сфері економіки. Правові форми, які були запропоновані владою для ведення бізнесу, виявилися такими, що не відповідали рівню продуктивних сил, передусім головній виробничій силі – людині.

Відомо, що політично незалежним може бути лише економічно незалежна людина. За радянські часи більшість народу втратила навички самостійного відтворення, покладаючись на державу, патерналізм якої призвів до масової пасивної поведінки її громадян у будь-яких соціальних сферах. А тому закономірно спрацював ефект права сили – наявність певних переваг в окремих індивідів. І саме в економічній сфері найбільш агресивні з них, зловживаючи правовими можливостями, які їм надала нова влада України, закономірно захопили економічні висоти у більшості галузей промисловості.

Це пояснюється тим, що в приватноправових зв'язках контроль за діяльністю контрагента здійснює друга сторона. У публічних правовідносинах контроль за поведінкою контрагентів повинні здійснювати органи держави. Як у першому, так і в другому випадках необізнаність, інфантильність більшості громадян, які тоді становили переважну частину населення СРСР, використала на свою користь необтяжена моральними чеснотами невеличка група осіб, яка разом з окремими представниками влади ошукала перших. Крім вразливості в економічному розумінні цих верств населення, чинником, який сприяв порушенню їхніх прав, були і політичні форми, у яких тоді здійснювала свої повноваження влада.

Йдеться про демократію як політичну форму здійснення влади. Завжди під демократією розумілася влада народу, який здійснює її безпосередньо або опосередковано – через своїх представників. Досвід західних країн довів, що вона більш-менш ефективно функціонує за умов розвинутого громадянського суспільства, з економічно незалежними громадянами. Зрозуміло, що на початку незалежності ні першого, ні другого не було. Логічним наслідком цього становища стала реалізація права сили з боку державних чиновників, тобто наявність у них переваг перед пересічними громадянами у вигляді доступу до державної служби. Використовуючи ці можливості, деякі з них значно збагатилися, порушуючи при цьому права власності інших громадян, які не належали до державної служби.

Таким чином, можна стверджувати, що відповідні політичні та економічні правові форми суспільних відносин були завчасними і вони зашкодили інтересам більшої частини населення країни. Натомість влада Китаю в аналогічній ситуації здійснила правильні кроки в організації політичного життя своєї держави. Враховуючи закономірну слабкість її суспільства, відсутність досвіду життя громадян на приватноправових засадах, вона залишила єдиний центр контролю за всіма сферами життя у вигляді монополії на владу, яка за традицією дісталася Комуністичній партії. Остання своєю діяльністю компенсувала відсутність відповідних якостей у мешканців Китаю, які б за їхньої наявності могли здійснювати належний контроль за владою самостійно.

На жаль, цього не можна сказати про владу України. Ще сьогодні окремі її представники продовжують зловживати своїми повноваженнями. Достатньо тільки назвати ситуацію з декларуванням своїх доходів депутатами Верховної Ради України та інших високопосадовців, які, не працюючи в бізнесі, задекларували мільйонні статки. І проблема полягає у недосконалому правовому регулюванні діяльності політичних інститутів. Інакше кажучи, правові форми як і раніше не відповідають змісту, зокрема політичних відносин.

Йдеться насамперед про інститут контролю за владою з боку громадянського суспільства. Як відомо, такий контроль здійснюють виборці під час голосування на чергових виборах, голосуючи за тих, хто виправдав їхню довіру, відмовляючи тим, хто порушив свої обіцянки. В умовах структурованості громадянського суспільства, що також передбачає наявність розвинутої партійної системи, сталих економічних зв'язків цей механізм працює, хоча періодично і зазнає певної критики, як правило, з боку опозиційних сил. За відсутності таких умов зазначеного вище механізму здійснення контролю за владою, як показує досвід України, недостатньо.

У юридичній літературі існують пропозиції щодо виправлення цієї ситуації. Серед заходів, які могли б позитивно вплинути на відповідальність влади, слід назвати такі. Це, зокрема, створення мережі постійно діючого контролю за владою з боку громадянського суспільства шляхом моніторингу її дій через сформовані для цього спеціальні організації (організацію). Наприклад, після Майдану було зареєстровано Всеукраїнське об'єднання «Майдан», яке могло б здійснювати ці функції. У випадку фіксації порушень своїх обов'язків з боку посадових осіб, останнє могло б запропонувати громадянському суспільству ініціювати відставку такого політика або посадовця, застосовуючи механізми їх відповідальності, які повинні бути розроблені та внесені до Конституції України. Досягненню мети контролю за діяльністю влади сприяло б укладання з вищими посадовими особами держави контрактів із представниками громадянського суспільства, звітування перших раз на рік перед громадами, які їх обрали (перший рік каденції раз на півроку), у випадку негативної оцінки передбачалося б усунення їх від посади. Для підвищення відповідальності влади перед суспільством доречною виглядає ідея введення кримінальної відповідальності для депутатів всіх рівнів за шахрайські дії у випадку свідомого порушення ними передвиборчих обіцянок [5, с. 66]. Свої пропозиції, які, на нашу думку, мають певний сенс щодо досягнення мети підконтрольності влади, надають окремі політичні сили.

Так, наприклад, існують пропозиції щодо зменшення терміну обрання народних депутатів України з п'яти до двох років, наділення опозиції, яка обрана до парламенту, повноваженнями контролю за правлячою партією шляхом обіймання посад голів окремих комітетів Верховної Ради України або призначення на посаду Генерального прокурора України представника опозиції тощо [6].

Взагалі, на наше переконання, виведення більшості контрольних органів із-під «юрисдикції» правлячої партії сприяло б одужанню всього політичного механізму. Крім того, такі посади, зокрема посада Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, повинна обиратися не законодавчою владою – парламентом, а всім населенням країни. Тоді можна було б сподіватися на підвищення дієвості функціонування цього органу, який на пряму був би підконтрольний своїм виборцям, тобто всім громадянам України.

Важливу роль правова аналітика відіграє у виконанні такої її функції, як прогнозування розвитку подій після настання того чи іншого юридичного факту. Наприклад, у законотворчій діяльності застосування цієї функції правової аналітики призвело б до зменшення прикрих помилок, яких припускаються українські законодавці при прийнятті законів. Характерним прикладом тут

є Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Його прогресивні норми щодо обрання суддів вищих судів України за допомогою механізмів самовисування самих претендентів із числа висококваліфікованих спеціалістів різних галузей права (як практиків, так і науковців) через ретельний аналіз їх компетентностей та моральних якостей із залученням громадськості були знівлені положеннями щодо участі у такому конкурсі лише тих претендентів, що мають наукову ступінь, отриману у вищих навчальних закладах. Зрозуміло, що цей факт був дискримінацією науковців, які отримали наукову ступінь поза межами таких закладів, наприклад, в установах Національної академії наук України. З точки зору принципу верховенства права як провідного принципу Конституції України зазначене було порушенням принципу рівності – рівності у правах (ст. 24 Конституції України).

Вказаний недолік був пізніше виправлений законодавцем, але «завдяки» зазначеним вище дефектним нормам велика кількість гідних претендентів на посаду суддів Верховного Суду була неправомірно зменшена, що, без сумніву, завдало шкоди якісному складу майбутнього суддівського корпусу. Отже, очевидно є помилка законодавця щодо прогнозування дії закону [7, с. 6–7].

І таких прикладів можна навести багато, і не тільки у сфері законотворчості, а й у сфері правозастосування. А тому очевидним є потенціал правової аналітики. Як стверджує В. Ісаков, на основі аналітичного опрацювання матеріалу, якщо він виконаний професійно, розкривається деталізована картина законодавства, практика його застосування, виявляється його правовий і соціальний зміст, відпрацьовуються найбільш ефективні прийоми та форми юридичної діяльності. Таке опрацювання дає змогу повно розглядати з юридичного боку життєві ситуації, конфлікти, формулювати висновки щодо фактів дійсності, ухвалювати обґрунтовані судові рішення, складати інші юридичні документи, здійснювати правову освіту й експертизу, надавати юридичні консультації тощо [8, с. 3].

Висновки. Все наведене свідчить, що ігнорування вимог правової аналітики у будь-якій правовій сфері діяльності призводить до суттєвих недоліків функціонування всього правового механізму, а отже, на порядку денному закріплення цього методу пізнання та перетворення дійсності як обов'язкового елемента діяльності як юриста-науковця, так і юриста практика.

Використані джерела

1. Hall J. Analytic philosophy and jurisprudence / J. Hall // *Ethics*. – 1966. – № 1.
2. Аналитическая юриспруденция. Конспект лекций по предмету «История политических и правовых учений» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://2dip.su/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B/28230/>.
3. Оглезнев В. В. Юридический язык и аналитическая философия права / В. В. Оглезнев // *Философия права*. – 2014. – № 3.
4. Oppenheim F. E. Outlain of a logical analysis of Law / F. E. Oppenheim // *Philosophy of science*. – 1944. – Vol. 11. – № 3.
5. Богініч О. Л. Громадянське суспільство України після Революції гідності: уроки та перспективи / О. Л. Богініч // *Правова держава*. – 2018. – Вип. 29. – 588 с.
6. Война до последнего украинца: [бесіда з народним депутатом України Є. Мураєвим, спілкувалась Лідія Денисенко] [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.2000.ua/v-nomere/forum/mnenie/vojna-do-poslednegoru kraincaa6-1_1486118447.htm.
7. Богініч О. Л. Принцип правозаконності в контексті прав людини: сучасні вимоги / О. Л. Богініч // *Бюлетень Міністерства юстиції України*. – 2017. – № 5. – 64 с.
8. Исаков В. Б. Правовая аналитика : учеб. пособие для студентов старших курсов и слушателей магистратуры / В. Б. Исаков; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». – М., 2014. – 252 с.

Богініч О. Л. Правова аналітика – сучасний дискурс

У статті розглядається проблематика аналітичної юриспруденції та правової аналітики. Здійснюється історичний екскурс щодо витоків аналітичної юриспруденції, розкривається її генетичний зв'язок з аналітичною філософією. Зазначаються найбільш відомі постаті, які зробили свій внесок у розвиток цієї теорії, зокрема Дж. Остін та Г. Харт. Розкривається взаємозв'язок між аналітичною юриспруденцією та правовою аналітикою. Якщо аналітична юриспруденція вивчає мову права, то правова аналітика досліджує і передумови появи правових понять – матеріальні та ідеальні правовідносини. У зв'язку з цим наголошується на евристичному потенціалі правової аналітики. Наводяться приклади порушення вимог логіки щодо відповідності змісту суспільних відносин їх правовій формі. Зокрема, на досвіді правового регулювання відносин власності у колишніх соціалістичних країнах продемонстровано недоліки відповідної правової форми, наголошується, що в цьому разі мало місце гальмування економічних відносин з боку правової системи. В аналогічному напрямі аналізуються

правові форми опосередкування економічних відносин у перші роки незалежності України. Встановлено, що у відповідному правовому регулюванні мало місце забігання наперед, викликане неврахуванням стану суспільства, яке було дезорієнтоване попереднім патерналізмом соціалістичної держави. Пропонуються заходи поліпшення правового регулювання політико-правових, економічних відносин.

Ключові слова: аналітична юриспруденція, правова аналітика, право, правовідносини, правова форма, правовий зміст.

Boginich O. Legal analyst-modern discourse

The article deals with the problems of analytical jurisprudence and legal analysis. The historical excursion about the origins of analytical law is carried out, its genetic connection with analytical philosophy is revealed. The most famous figures that have contributed to the development of this theory are indicated. Among the last J. Austin and G. Hart.

The interrelation between analytical jurisprudence and legal Analytics is revealed. If analytical law studies the language of law, the legal analyst examines the prerequisites for the emergence of legal concepts – material and ideal legal relations. In this regard, it is noted on the heuristic potential of legal analysis. Examples of violation of the requirements of logic regarding the compliance of the content of public relations with their legal form are given. In particular, the experience of legal regulation of property relations in the former socialist countries demonstrated the shortcomings of the relevant legal form, it is noted that in this case there was a slowdown in economic relations on the part of the legal system.

In a similar vein, the legal forms of mediation of economic relations in the first years of independence of Ukraine are analyzed. It is established that in the relevant legal regulation there was a race forward caused by the neglect of the state of society, which was disoriented by the previous paternalism of the socialist

Modern legal forms of political relations are also analyzed. It is argued about the imperfection of the legal regulation of certain political institutions. It is primarily about the institution of control over power by civil society. As you know, such control is exercised by voters during the voting in the next election, voting for those who justified their trust and denying those who violated their promises. In the context of the structure of civil society, which also implies the presence of a developed party system, established economic ties, this mechanism works, although periodically and is subject to some criticism, as a rule, by opposition forces. In the absence of such conditions, the above-mentioned mechanism of control over the government, as the experience of Ukraine shows, is not enough. It is concluded that the legal forms still do not correspond to the content, including political relations.

The important role of legal Analytics in the performance of such its function as forecasting the development of events after the occurrence of a legal fact is noted. For example, in the legislative activities to implement this functionality, the legal analysts would reduce the annoying errors that allow Ukrainian lawmakers when making laws. Based on this, the appropriate measures to improve the legal regulation of political, legal and economic relations are proposed.

As a result, it is concluded that ignoring the requirements of legal analysis in any legal field leads to significant shortcomings in the functioning of the entire legal mechanism, and therefore on the agenda the consolidation of this method of knowledge and transformation of reality as an indispensable element of the activities of both the lawyer-scientist and the practice of the lawyer.

Key words: analytical law, legal analysis, law, legal relations, legal form and legal content.

УДК 340.115

*Тетяна Іванівна Бондарук,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

**АНАЛІТИКА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА
ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Постановка проблеми. Розробка методології правової науки та інтенсифікація гносеологічних досліджень є одним із найважливіших завдань української юридичної науки загалом та історико-правової науки зокрема. Плюралістичний підхід до права та його історії зумовлює і методологічний плюралізм як сукупність незалежних методів. Водночас у його основі лежить філософське вчення про множинність або про декілька незалежних першооснов буття чи основ знання. Це призводить як до позитивних (поява нових методологій та підходів), так і до негативних наслідків: існує реальна загроза наразитися на плутанину в методологічних засобах, що цілком може спричинити колапс при намаганні отримати науковий результат.